

שנאמר: "שוטטו בחוצות ירושלים, וראו נא, ודעו ובקשו ברחובותיה, אם תמצאו איש, אם יש עושה משפט מבקש אמונה, ואסלה לה!"

הרי שגם אם יבקשו איש אמונה, לא ימצאוהו!?

ומשינין: לא קשיא.

ב-ד ת"ב הא שלא פסקו אנשי אמנה — בדברי תורה.

הא שלא מצאו איש אמונה — במשא ומתן.

בדברי תורה הווי אנשי אמנה, ואילו במשא ומתן לא הווי מבקשי אמונה.

תנו רבנן:

מעשה ברבן יוחנן בן זכאי, שהיה רוכב על החמור, ויוצא מירושלים. והיה מהלך בדרך, ורבי אלעזר בן ערך תלמידו מחמר אחריו ללמוד תורה מפיו.

אמר לו רבי אלעזר בן ערך לרבן יוחנן בן זכאי: רבי! שנה לי פרק אחד במעשה מרכבה.

אמר לו רבן יוחנן: בני! וכי לא כד שניתו לכם: ולא דורשים בענין מרכבה ביחיד [וכדמפרשינן לעיל: ליחיד], אלא אם כן היה חכם מבין מדעתו!?

אמר לו רבי אלעזר: רבי! תרשיני לומר לפניך דבר אחד ממעשה מרכבה שלמדתני. (14)

אמר לו רבן יוחנן: אמור!

מיד ירד רבן יוחנן בן זכאי מעל החמור, ונתעטף, וישב על האבן תחת הזית. (15)

אמר לו רבי אלעזר: רבי! מפני מה ירדת מעל החמור?

אמר לו רבן יוחנן: אפשר שאתה דורש במעשה מרכבה, ושכינה עמנו, ומלאכי השרת מלוין אותנו, ואני — ארכב על החמור!?

מיד פתח רבי אלעזר בן ערך במעשה המרכבה, ודרש, וירדה איש מן השמים וסיבבה [יש גורסים: וסכסכה] כל האילנות שבשדה, ופתחו כל האילנות כולן, ואמרו שירה.

מה שירה אמרו?

שדרש רבי אלעזר בן ערך פרק זה הוא כדי להוכיח לרבן יוחנן שהוא חכם ומבין בדעתו, ויוסף ללמדו כאשר ביקש].

והביא בשם הירושלמי דלא גריס "שלמדתני", וכתב שהוא נוח יותר.

15. הזית הוא רמז למאור תורה, כדאיתא בברכות: הרואה שמן זית בחלום יצפה למאור תורה. מהרש"א.

14. הקשה המהרש"א: כיון שהיה סבור רבן יוחנן שאין רבי אלעזר חכם ומבין בדעתו, איך לימדו בעבר את הפרק שדרש רבי אלעזר בפניו!?

ותירץ שבמסכת שבת מבואר כי רבי אלעזר בן ערך שכח תלמודו, והיה סבור רבן יוחנן שעכשיו אין הוא חכם ומבין בדעתו. אבל כשלימדו בשעתו אכן היה חכם ומבין בדעתו.

ומשמע מדברי המהרש"א שם, שכל עיקר מה

"הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תחומות,
עין פרי וכל ארזים. וכך סיימו את כל הפרק,
עד הללויה".

ויש אומרים: שירה זאת הוא שאמרו
האילנות: "אז ירננו עצי היער".

ואף מלאך נענה מתוך האש ואמר: ודאי, הן
הן מעשה מרכבה. אכן כך הוא מעשה
המרכבה!

עמד רבן יוחנן בן זכאי ונשקו על ראשו של
רבי אלעזר בן ערך, ואמר רבן יוחנן: ברוך
ה' אלהי ישראל, שנתן בן לאברהם אבינו
שיודע להבין ולחקור ולדרוש במעשה
מרכבה כרבי אלעזר בן ערך.

והוסיף רבן יוחנן בן זכאי ואמר: יש נאה
דורש ואין נאה מקיים, ויש נאה מקיים ואין
נאה דורש, אבל אתה אלעזר בן ערך: נאה
דורש ונאה מקיים; אשריך אברהם אבינו
שאלעזר בן ערך יצא מחלציד!

וכשנאמרו הדברים [סיפרו את המעשה]
לפני רבי יהושע, היו הוא ורבי יוסי הכהן
מהלכים בדרך. אמרו: אף אנו נדרוש
במעשה מרכבה. (16)

פתח רבי יהושע ודרש במעשה מרכבה,
ואותו היום, בתקופת תמוז היה, שאין דרך
שיתקשרו בה השמים בעבים. ונתקשרו
שמים בעבים, ונראה כמין קשת בענן.

והיו מלאכי השרת מתקבצין ובאין לשמוע
מעשה מרכבה, כבני אדם שמתקבצין ובאין

לראות במזמוטי התן וכלה [מיני שחוק
שמשחקים לפניהם]. (17)

הלך רבי יוסי הכהן, וסיפר דברים לפני רבן
יוחנן בן זכאי.

ואמר רבן יוחנן בן זכאי: אשריכם ואשרי
יולדתכם.

אשרי העינים [גירסת הרש"ש] שכך ראו.

ואף אני ואתם בחלומי, מסובין היינו על הר
סיני, וניתנה עלינו בת קול מן השמים.
ואמר הקורא בבת קול:

עלו לכאן! עלו לכאן!

טרקלין גדולים מוכנים לכם ומצעות נאות
מוצעות לכם.

אתם ותלמידיכם, ותלמידי תלמידיכם
מזומנים לישיב בכת השלישית מהכתות
היושבות לפני השכינה.

ומקשה הגמרא על האמור שרבי אלעזר בן
ערך דרש במעשה מרכבה:

איני!

והתניא: רבי יוסי ברבי יהודה אומר: שלש
הרצאות במעשה מרכבה הן:

א. רבי יהושע הרצה דברים לפני רבן יוחנן
בן זכאי.

17. כתב המהרש"א: לא קשת ממש נראתה,
שהיא סימן קללה. אלא "כמין קשת" והוא
"מראה הקשת" הנזכרת במעשה מרכבה, וכמו

16. כתב המהרש"א, דמשמע שלא היו שם אלא
שניהם, כי אפילו לחכם ומבין בדעתו אין לדרוש
אלא ליחיד, דהיינו הרב ותלמידו.

ב. רבי עקיבא הרצה דברים לפני רבי יהושע.

ג. חנניא בן חכניאי הרצה דברים לפני רבי עקיבא.

ומדייקת הגמרא: ואילו רבי אלעזר בן ערך — לא קא חשיב [לא נזכר] בין הדורשים במעשה מרכבה. והאיך אתה אומר שדרש רבי אלעזר בן ערך במעשה המרכבה?!

ומשנינן: לעולם אף רבי אלעזר בן ערך הרצה דברים במעשה מרכבה. ומה שאין התנא מזכירו, הוא משום שרק אלו דארצי, וארצו קמיה — קחשיב התנא.

שאינ התנא מונה בברייתא אלא את אלו שדרשו בפני אחרים וגם דרשו בפניהם, אבל רבי אלעזר בן ערך דרק ארצי [הרצה] לפני אחרים, ולא ארצו קמיה [לא הרצו בפניו] — לא קא חשיב.

ותמהינן עלה: איני! והא חנניא בן חכניאי דלא ארצו קמיה [לא הרצו בפניו], ומכל מקום קא חשיב ליה בברייתא?!

ומשנינן: לפיכך הזכירו אף את חנניא בן חכניאי, כיון דארצי מיהא קמיה מאן דארצי, הואיל והרצה הוא בפני מי שהרצה.

כלומר: אף חנניא בן חכניאי לא היה צורך להזכירו, כיון שלא הרצו בפניו, אלא הזכירו את הרצאתו בפני רבי עקיבא, להודיעך שרבי עקיבא הרצו בפניו והרצה הוא בפני אחרים.⁽¹⁸⁾

תנו רבנן: ארבעה נכנסו בפרדס, עלו לרקיע על ידי שם [רש"י], ואלו הן: בן עזאי, ובן זומא, אחר [אלישע בן אבויה], ורבי עקיבא.

אמר להם רבי עקיבא: כשאתם מגיעים ברקיע אצל אבני שיש טהור [שהוא מבהיק כמים צלולין], הזהרו שאל תאמרו: הרי מים מים יש כאן ואיך נלך?! משום שנאמר: דובר שקרים לא יכון לנגד עיני! וזה שיש הוא ולא מים.

ומפרשת הגמרא את אשר אירע עם ארבעת החכמים האלו אחר שעלו:

בן עזאי הציץ לצד השכינה ומת, ועליו הכתוב אומר: יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, קשה בעיניו של הקב"ה על שמת בן זומא כשהוא בחור, ומכל מקום אי אפשר שלא ימות שהרי אמרה תורה: כי לא יראני האדם וחי.⁽¹⁹⁾

בן זומא הציץ לצד השכינה, ונפגע! נשתטה מן המראות המבהילות שלא הכילה דעתו לסובלם [רבינו האי בעין יעקב].

19. כתבו התוספות: לא עלו למעלה ממש אלא היה נראה להם כמו שעלו. ורבינו חננאל כתב: אינם עולים בשמים, אלא צופים ורואים ב"אובנתא דליבא" כאדם הרואה ומביט מתוך אספקלריא שאינה מאירה; ובן עזאי הציץ, כלומר: הוסיף להרבות בשמות כדי להביט באספקלריא מאירה.

18. נתבאר על פי לשונו של רש"י; וראה מה שהביאו התוספות משם רש"י ומה שתמהו עליו.

ועליו על בן זומא הכתוב אומר: אם דבש מצאת — אכול דייך, די לך באכילת מקצתו בלבד. פן תשבענו, והקאתו! (20)

אחר — קיצין בנטיעות!

קלקל ועיות כשנכנס לפרדס ומקצץ הנטיעות, ולפי שדימה אותן בתחילת הדברים לנכנס ל"פרדס" נקט הלשון "קיצץ בנטיעות". (21)

רבי עקיבא [נכנס בשלום ויצא בשלום, עין יעקב], שהיה יותר שלם מכולם כי הציץ כהוגן וצפה כראוי, והכילה דעתו אותן גבורות ובהלות, ונתן לו הקב"ה חיים, וכל דבר שצפה, חשב בו מחשבה נכונה בדעת נכוחה [רבינו האי בעין יעקב].

שאלו את בן זומא: מהו לפרוסי כלבא [האם מותר לסרס כלב]?

אמר להם: כתיב: ומעוך וכתות ונתוק וכרות

לא תקריבו לה' ובארצכם לא תעשו [דבר זה לסרס שום בהמה וחיה, רש"י בחומש], ללמדך: (22)

כל שיש לכם בארצכם ואפילו כלב, לא תעשו כדבר הזה, לסרסו. (23)

הסוגיה הבאה מתבארת על פי פירושו השני של רש"י.

עוד שאלו את בן זומא:

כהן גדול שאסור בבעולה, ונשא אשה בחזקת בתולה, ואף מצא בבעילתו דם בתולים, ושוב נתברר לו שהיא בתולה שעוברת, קודם שבא עליה — מהו שיהא מותר לו לכהן גדול לקיימה? האם יש לו לחוש שהואיל ועיברה, אף שלא נפגמו בתוליה, ודאי נבעלה, או שמא התעברה מבלי שנבעלה, וכפי שיבואר.

מפרשת הגמרא את צדדי הספק:

היא, למה אמרה תורה: "ובארצכם" לא תעשו, והרי נוהגת היא בכל מקום ואפילו בחוץ לארץ, אלא ללמד: כל שבארצכם לא תעשו.

23. כתבו רש"י ותוספות לבאר הטעם שהסתפקה הגמרא דוקא כלב, כי הואיל ודין סירוס כתיב גבי מומי הקרבנות, הרי יש לומר שלא אסרה תורה אלא באלו שהם ראויין לקרבן, וכל שכן שיש מקום לומר על הכלב שאפילו חליפיו אסורים לקרבן משום "מחיר כלב", שלא אסרה בו תורה את הסירוס.

ולפי זה יש לומר, שמתחילה אכן הסתפקה הגמרא אף בשאר בהמות שאין כשרות לקרבן, והוא כעין "ואם תמצי לומר שאר בהמות שאין ראויין לקרבן אסורין, כלב מהו", ועל דרך זה הביא הטורי אבן בשם הרא"ש.

20. פירש הרמב"ם במורה נבוכים [הובא בעין יוסף]: דימה החכמה במאכל הערב שבמזונות והוא הדבש, והדבש בטבעו כשירבו ממנו יעורר האיציטומכא ויביא הקיאה, וכאילו אמר שטבע זאת ההשגה עם גדולתה ועצמותה ומהשגה מן השלימות, אם לא יעמדו בה אצל גדולה וילכו בה בשמירה, יהפך לחיסרון כאילו הדבש אשר אם יאכל כשיעור יזון ויערב לו, ואם יוסיף אבד הכל, לא אמר: פן תשבענו "וקצת" בו, אלא אמר: "והקאתו".

21. ורבינו חננאל פירש: כלומר: דיבר כלפי מעלה.

22. ביארו התוספות בשבת קי ב בשם השאלות: הואיל וחובת הגוף ולא חובת קרקע

מי, האם אסור לו לקיימה כי חיישינן
לדשמואל —

א-10 דאמר שמואל: יכול אני להטות בביאה,
ולבעול כמה בעילות בלא להוציא דם
בתולים.

וכיון שכן, יש לחוש שמא נבעלה על ידי
הטיה, ונאסרה לכהן גדול, ומשום כך לא
נפגמו בתוליה. (1)

או דילמא: האפשרות של צורת בעילה
באופן דשמואל, לא שכיחא. וכיון שרואים
אנו שלא נפגמו בתוליה, תולים אנו
שנתעברה בלא בעילה כדמפרש ואזיל.

אמר להו בן זומא: האופן דשמואל אכן לא
שכיח —

ולפיכך חיישינן, סומכין אנו להקל על ידי
שאומרים: שמא באמבטי [כלי שרוחצין בו
את כל הגוף] עיברה.

שהתרחץ איש באותו הכלי לפני שהיא
התרחצה בו, והוציא בו שכבת זרע, ונכנסה
שכבת הזרע אל גוף האשה כשרחצה
במימיו, וממנה נתעברה, ועדיין בתולה היא,
לפי שלא נבעלה, ומותרת לכהן גדול. (2)

ומקשינן עלה: והאמר שמואל: כל שכבת
זרע שאינה יורה כחיץ אינה מזרעת, ומסתמא
כשיצתה ממנו שכבת הזרע לתוך האמבטי
לא היתה יורה כחיץ, ואי אפשר שתזריע,
ואיך אנו תולים שנתעברה באמבטי ומתירין
אותה לכהן גדול?!

ובטורי אבן הקשה על זה, אם כן מנין לנו
לרבות מ"ובארצכם" אפילו כלב, שמא אין
הכתוב בא לרבות אלא מי שהוא עצמו פסול
לקרבן אבל חליפיו מותרין, אבל כלב שאף
מחירו אסור שמא לא אסרה תורה לסרסו?!

ולפיכך פירש, שעל שאר בהמות לא נסתפקו,
כיון שיש ללמדם מאיסור סירוס אחר סירוס
שאסרה תורה, אף שאחר הסירוס הראשון כבר
נפטלה הבהמה לקרבן.

וכיון שכן, על כרחנו לא הוצרכה תורה
לרבות "ובארצכם" אלא כלב שאפילו חליפיו
אין ראויים לקרבן.

1. לפי הגירסא שלפנינו בתחילת דברי התוספות
ד"ה בתולה, וכן היתה הגירסא לפני בעל הטורי
אבן, משמע, שאם נבעלה בהטיה ומבלי להוציא
דם, הרי היא מותרת לכהן גדול; ולפי זה
מתבאר הסוגיא באופן אחר, וביארה במרומי
שדה, ראה שם.

אך כבר העירו האחרונים, שודאי אסורה היא

לכהן גדול אף שלא נפגמו בתוליה, ואכן הב"ח
הגיה בדברי התוספות, ואין סתירה לכך מדברי
התוספות, ועל פי דבריהם נתבארה הסוגיא, וכן
פירש במרומי שדה אלמלא דברי התוספות.

וכן מוכח ברש"י בשבת קנא א, שהרי
להמשתמע מגירסת התוספות שלפנינו, על כרחך
מה שאמרו בגמרא: "חיישינן" לדשמואל
שנבעלה בהטיה, היינו חוששין להקל, וכמו
"חיישינן" שמא באמבטי עיברה; ואילו רש"י
שם כתב: ו"חיישינן" נמי אמרינן לקולא,
כדאמרינן במסכת חגיגה גבי בתולה שעברה
"חיישינן שמא באמבטי עיברה", הרי שהביא את
"חיישינן" השני ולא את הראשון, ומוכח בהדיא
שחיישינן הראשון הוא לחומרא, כי אם אכן
נבעלה כדשמואל הרי אסור הוא לקיימה, ולא
כמשתמע מגירסת התוספות שלפנינו, אחרונים].

2. מלשון הגמרא שאמרה "חיישינן" שהוא
להקל ולא להחמיר כשאר "חיישינן" בגמרא,